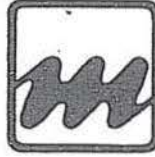

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

8

Kurucusu:
Hakkı Dursun YILDIZ

Mehmet AKALIN Armađanı

İstanbul, 1997

SÜLEYMAN NAZİF'İN HUSUSİ MEKTUPLARI

MUHAMMET GÜR*

Yazı türlerinin belki de en tabîî ve samimîsi hususî mektuplardır. Ait olduğu şahsiyetin duygu ve düşüncelerini, zevklerini, ideallerini ve hayat üslûbunu çevre ilişkileriyle birlikte o zamanki tazelik ve özellikleriyle aktirirler.

Mektup, tarih boyunca kendine özgü mahremiyeti ve duygu yüklü çağrışımlarıyla çok etkileyici bir anlatım formu olarak süregelmiştir. Bu özelliği sebebiyle bir çok yazar, yalnız belli konular üzerinde görüş alışverişi ve haberleşme için ya da tenkid ve polemiklerinde değil, seyahatname, hikaye ve roman hatta röportaj, sohbet ve makale türündeki bazı eserlerinde de mektup tarzını kullanmıştır.

Biraz da devrin geleneği ve şartları icabı, Süleyman Nazif birçok yazısını mektup tarzında kaleme almıştır. Gerek amaç ve edâca gerekse muhtevaca çeşitlilik gösteren bu türdeki yazıları, her dönemde onun külli-yatı arasına karıştır. Bazı hadiseler bilhassa haksızlıklar karşısında duyduğu ızdırab ve infîlî anlatan Açık Mektup'ları ise onun en ateşli ve karakteristik yazılarından. İlk eserlerinden ve Abdülhamid'e karşı bir isyan davetiyesi olan *Bahriyelilere Mektup*¹ ile son zamanlarında, hristiyanlık adına işlenen cinayetleri şikâyet için yazdığı *Hız. İsa'ya Açık Mektub*² arasında bu tarzın daha pek çok örneğine rastlarız. Konumuz hususi mektupları olduğundan burada bunlar üzerinde durmuyoruz.

Batu edebiyatında bilhassa XII. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Jöntürklük devresi eserlerinden olan bu yedi sayfalık mektup İsviçre'de 1897'de yayınlanmıştır. (İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İst. M. E. basımevi, 1939, s. 1116).

² *Hız. İsa'ya Açık Mektub*, İstanbul, 1924.

kaydeden mektub nev'i, bizde ise ancak XIX. asrın ikinci yarısından sonra daha tabîî bir üslûp ve muhteva kazanarak edebî türler arasındaki yerini almıştır. Diğer yeni neveler gibi bu da edebiyatımıza tercüme yoluyla girer³ ve Tanzimat'ın I. Nesli ile birlikte orijinal örneklerini vermeye başlar. Böylece yenileşme devresinden başlayarak, "eski münşeât zihniyeti ve bunun hazır ve sunî kalıpları yerine, Şinasi'nin annesine mektubunda olduğu gibi, muhtevâyı esas alan, tabîî ve sade bir mektup tarzı" Türk edebiyatında gittikçe yaygınlaşacaktır. "Ebüzziya'nın Şinasi, Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'den yeni mektup örnekleri veren nesir antolojisinin yanısıra, mecmua ve gazetelerde edebiyatçılarımıza ait artan bir mektup neşriyatı kendini hissettirir."⁴

Türk edebiyatı, bugüne kadar yapılan önemli çalışmalara rağmen, yayınlanabilmiş hususî mektuplar bakımından hayli fakirdir.⁵ Henüz keşfedilmemişler şöyle dursun, şu veya bu şekilde eskiden bir yerlerde yayınlanmış olanların bile ekserisi, günümüz araştırmacılarının uzağında veya meçhulüdür. Çoğu yazar ve şairlerimizin daha tam külliyatlarına bile sahip olamayışımız karşısında şu eksiklik pek hafif kalıyorsa da bu durum bizi, ele geçen belgeleri edebiyatımıza yeniden kazandırarak araştırmacıların hizmetine sunmaktan alıkoymamalıdır. Bu kabil yayınların doğruluğu belki tartışılabilir, fakat meşhurların ve eserleri tarihe mal olmuş şahsiyetlerin genelde mahremiyet haklarını büyük ölçüde kaybettikleri de bir vâkıdır. Kabul etmek gerekir ki şöhretin, böylesi bir bedeli de var. Zaten, art niyet taşımadan, yani "teşhir" değil, "teşrih" amacıyla yapılan "ölçülü" neşriyata, fâniler de ebed yolcuları kadar sessiz... belki de minnettar kalacaktır.

Zaman zaman "evrak-î perişan" arasında rastlanarak gün ışığına çı-

³ *Nouvella Héloïse* (J.J. Rousseau) ve *La Dame aux camélias*'dan (A. Dumas Fils) tercüme edilen mektuplar bu türün habercileri sayılırlar. (*Türk Dili ve Edebiyatı Ans.*, c. 6, "Mektup" maddesi, Dergah y., İst., 1986).

⁴ Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1972, s.iv.

⁵ Bu alandaki başlıca yayınlar şunlardır: *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, (c. I,II, III., Haz. F. A. Tansel, 1967, 1969, 1973); *Mektuplar I-II*, (Abdülhak Hamid'in., Haz. Süleyman Nazif); *Limni ve Malta Geceleri* (Z. Gökalp. Haz. F. A. Tansel, 1965); *Ziya'ya Mektuplar* (C. Sıtkı Tarancı, 1957); *Dost Mektuplar* (Yaşar Nabi, 1972); *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları* (Haz. Zeynep Kerman, 1974, 2. bs. 1992); *Mehmet Kaplan Âli'ye Mektuplar* (Haz. Zeynep Kerman - İnci Enginün, 1992).

karılabilenlere bakılırsa daha pek çok eser ve hususi mektup umulmadık kişilerde ve bilinmedik köşelerde kendilerine rastlayacak hamiyetli elleri beklemekte ve ne yazık ki büyük ekseriyeti de bu arada perişan olup gitmektedir.

Halbuki "edebiyat tarihinin en kıymetli ve orijinal vesikaları arasında yer alan" hususî mektuplar "bir edebiyatçının eserlerini ve şahsiyetini çeşitli yönlerden aydınlatacak ifşalar, çevresiyle bilinmeyen münasebetlerine dair işaretler ve başka kaynaklarda bulunması güç, hatta bazan imkansız bilgiler taşırlar. Günü gününe tutulmuş olanlar bir tarafa bırakılırsa, aradan bir zaman geçtikten sonra yazılmış "hatırat" eserlerine nisbetle mektuplar muharririn bir ruh halini, herhangi bir hadise karşısındaki reaksiyonunu, çeşitli intiba ve düşüncelerini, yaşanıldığı anda ifade edilmiş olmaları, araya büyük bir zaman mesafesi girmemiş bulunması bakımından daha sadakatle aksettirirler. Daha sonra kaleme alınmış hatıra yazılarında unutulmuş, yahut bilerek atlanmış, yahut da retüşe tabi tutulmuş noktaları, bunlarda kendi aktüel zamanları içinde saf görünüşleri ile bulmak mümkündür. Ayrıca, her edebiyatçının bir hatırat bırakmamış olduğu da düşünülürse, şahsi mektupların ehemmiyeti bir kat daha iyi anlaşılır."⁶

Batı tesirindeki Türk edebiyatının önemli kilometre taşlarından olan Servet-i Fünun dönemi ile onun problematik ve bedbin şahsiyetleri söz konusu olduğunda hususi evrak ve mektupların önemi daha da artmaktadır. Çünkü, devrin çeşitli baskı ve politik şartları gereği, sosyal ve fikri faaliyetler daha çok belirli konularda veya perde altında yürütülebilmiştir. Bu itibarla, o yıllarda yaşanan edebi, gayr-ı edebi bir çok ateşli tartışmanın, zümreleşme ve gelişmelerin gizli dinamiklerini, psiko-sosyal tesirleri ile aktüel yansımalarını tespitte yarayacak ipuçları, en tabîî şekliyle hususi mektuplarda saklıdır. Henüz Edebiyat-ı Cedide yazarlarının mektupları gün ışığına çıkarılabilmiş değil. Bu tür belge ve mektuplar ortaya çıktıkça *Kırk Yıl*'ın yükü de birazcık olsun hafifleyecek.

Halid Ziya, Fikret ve Ahmet Haşim'e ait yayınlanmış mektupların üçü beşi geçmediği hatırlanırsa Süleyman Nazif bu yönden hayli talihli sayılır. Bilindiği gibi daha hayatta iken Nazif'in bazı mektupları, gazetemecmua sahibi olan -Ebüzziya Tevfik, Ali Kemal ve Celal Nuri gibi mu-

⁶ Aktin, *a. e.*, s. 1.

hataplarınca neşredilmiş, bir çoğu da ölümünden sonra, müstakil eser olarak değilse bile bir kaç kitapta birer bölüm halinde yayınlanmıştır. Tek tek veya küçük gruplar şeklinde, tebliğ ve akademik yayınlarda yer alanlar da var. Burada yayınlayacaklarımız ise hususi evrakı arasında rastladığımız, şimdiye kadar basılmamış mektuplarıdır.* Metinleri vermeden önce, Nazif'in daha evvel yayınlanmış hususi mektupları üzerinde kısaca durmak isterim.

Ebüzziya Tevfik, Nazif'in Bursa mektupçusu iken kendisine yazdığı Namık Kemal'e dair⁶ ve Midilli'den Mizancı Murad'a gönderdiği Süleyman Paşa hakkındaki mektupları⁷ cevaplarıyla birlikte neşretmiştir. Ayrıca, kendisine ve Faik Âli'ye yazılan birer mektub ile Selim Sâkit imzalı "İsviçre'den Mektub"⁸ mecmuasında yer veren Ebüzziya, Nazif'in Basra yolculuğu sırasında kendisine yolladığı altı adet mektubu da *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da yayınlamıştır.

Bunlara ilave olarak yine Süleyman Nazif'in sağlığında *Tirâje*'de dört, *İctihad*'da üç, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda üç, *Âtî*'de dört, *Utari'd*de bir, *Şâir*'de bir, *Peyam-Sabah* (edebî nüsha)'da iki, *Tarih ve Edebiyat*'ta bir, *İncî*'de bir olmak üzere toplam yirmi kadar hususî mektubu değişik tarihlerde ve kısmen cevaplarıyla birlikte yayınlanmış bulunmak-

* Süleyman Nazif'in -gelini Reşika Ozankan'ın Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a verdiği- hususi evrakı içinde yer alan bu mektupları, Doktora tezimi hazırlarken Prof. Dr. Zeynep Kerman vasıtasıyla temin etmiştim. Kendilerine tekrar teşekkür ediyorum.

⁶ "Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -I-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 9, nr. 94, 5 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 498-505;

"Nazif Beyefendi'nin Asâr-ı Kemal'e Dair Bir Mektubu -II-", (Bursa, 27 Şubat 1323/1907) *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 95, 12 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 527-34.

Bu mektuba Ebüzziya'nın yazdığı cevap için bk. "Süleyman Nazif Beyefendi'ye", I-V, (Konya 21 Mayıs 1908) *Mecmua-i Ebüzziya*, nr. 96-99, 101; 19 Cumade'l-ulâ 1329/1911, s. 545.

⁷ "Süleyman Paşa Merhuma Aid Bir Vesika", *Mecmua-i Ebüzziya*, c. 10, nr. 104, 17 Receb 1329/1911, s. 817-8. Devamında Mizancı Murad'ın cevabî mektubu yer almaktadır.

⁸ "Namık Kemal Bey Merhum'a Aid", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.10, nr. 100, 18 Cumâde'l-âhire 1329/1911, s. 698-9.

"Nazif Bey'den Biraderine Bir Mektub", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.12, nr. 125, 23 Zilhicce 1329/1911, s. 281-3.

"İsviçre'den Mektub", *Mecmua-i Ebüzziya*, c.11, nr. 114, 28 Ramazan 1329/1911, s. 1330-3.

tadır. Hepsinin hususî mektup olduğunu aynı kesinlikle söylemek zor ise de "açık mektup" olduğu, üzerinde belirtilmeyenleri dahil ettiğimizde bile -başka yerlerde neşredilmiş olanlarla birlikte- bu rakam en azından ikiye üçe katlanabilecektir.⁹

Süleyman Nazif'in, ölümünden sonra yayınlanan mektupları ise tabii olarak muhtevaca daha hususîdir ve renklidir. Bunu, İbrahim Alaeddin (Gövsâ) ve Ali Kemalî Aksüt'ün eserlerinde yer alan mektuplarda açıkça görmekteyiz. Florinalı Nâzım'a hitaben yazılmış üç mektubun bulunduğu *Bir Hitabe*'yi¹⁰ saymazsak, vefatını takiben Nazife ait mektupların çoklukla yayımlandığı iki öncü çalışma bu kitaplardır.

Tanınmış edebiyatçılarımızdan İbrahim Alaeddin, şahsını da yakından tanıdığı Nazif'i monografi tarzında ele alan ilk araştırmacıdır. Dokuz "fasıl"dan oluşan eserin en hacimli bölümünü "Hususî Mektupları" teşkil etmektedir. Bilindiği gibi, Hâmid'in mektuplarını Şâir-i Azam hayatta iken Süleyman Nazif yayına hazırlamıştı. Bu eserin takdiminde, önemli bir noktaya şöyle dikkat çekilir: "... Bu mektupların bir kısmı ve kısım-ı azimi mertebe-i kısva-yı belâgatte bulunduğu gibi içlerinde kıymet-i tâliyeyi hâiz olanlar da vardır. Hatta endişe-i san'atla mukayyed olmayarak gelişigüzel yazılmış mektup ve tezkereleri bile, mübdi'inin simâ-yı mâneviyesi tamamıyla irtisam etmek için, neşrettik."¹¹ Nitekim iki ciltte, irili ufaklı yüz kırk kadar mektuba yer verilmiştir. İbrahim Alaeddin ise, "Nazif'ten aldıkları mektuplara kıymet vererek bunları saklamış olanlardan elde edebildiği" kırk beş mektubu neşrederken şu tespitlerde bulunuyor:

"Büyük, küçük bütün dostlarına ve tanıdıklarına en ehemmiyetsiz işler için ve en dar zamanlarda yazdığı mektuplarında bile ihtimamlı görünür. Şöyle çırpıştırılmış denilebilecek bir tezkeresi bile yoktur. Mektuplarında yalnız üslûba değil yazının güzelliğine, mürekkebin, kağıt ve zarfın

⁹ Bu mektuplar için Bibliyografya'ya bk. Muhammed Gür, *Makale ve Mektuplarına Göre Süleyman Nazif*, (M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Ens., İst. 1992. Basılmamış doktora tezi), s. 393-421.

¹⁰ Florinalı Nâzım, *Ebediyet Yolunda: Bir Hitabe*, İst., 1928.

Bursa, 4 Kânun-ı sâni 1323/1907, s. 31; Elyazısı metin s. 91-93.

Şişli, 9 teşrin-i evvel 1912, s. 43-46.

Pangaltı, 28 Eylül 1926, s. 28.

¹¹ *Mektuplar I*, İstanbul, 1334, s. 3.

iyiliğine varıncaya kadar her noktada titiz olduğu bellidir."¹²

Bu iki tespiti bir arada vermekteki maksadım, Şâir-i Azam ile "şakird"ini karşılaştırmaktan ziyade, Nazif'in yazdıklarında daima "ihtimamlı" ve "endişe-i san'atla mukayyed" bulunduğunu vurgulamaktır. Süleyman Nazif, "müstakim ve edîb bir mutasarrıf" olan babasının nezaretinde Osmanlı kültür ve aile terbiyesi ile yetişmişti. İlk gençlik devresinde başlayan memuriyet ve kalem hayatı, hususi kâtip, mektupçu ve vâli olarak uzun yıllar devam etti. Münasebetlerinde titizliği ve izzet-i nefesine düşkünlüğüyle tanınan Nazif'in, verdiği söze ve randevülerine sadık kalmak ve "aldığı mektupları, yazanın ve yazılanın ehemmiyeti olmasa bile cevapsız bırakmamak"taki hassasiyeti, almış olduğu bu köklü terbiye ve yazı geleneğinin bir sonucudur.

Babası Said Paşa'yla birlikte 1887 yılında İstanbul'a gelerek iki seneye yakın bu "füsunkâr belde"yi yaşayan Süleyman Nazif, bazı şair ve edebiyat meraklısı gençlerle de tanışma fırsatı bulmuştu. O zaman *Gülşen* mecmuasını çıkarmakta olan Ali Kemal, Abdülhalim Memdûh ve Mehmet Ali Aynî bunlar arasındadır. Bilhassa, Aynî'nin beş yıl kadar sonra Diyarbakır Maarif müdürü olmasıyla dostlukları iyice kuvvetlenmişti. Mehmet Ali Aynî'ye dair eserinde, Nazif'in Aynî ile tanışması ve arkadaşlığı üzerinde ehemmiyetle duran Ali Kemal Aksüt¹³, iki dost arasındaki mektuplaşmaya da geniş yer verir.¹⁴ Bu kitapta Süleyman Nazif'in, on yedisi Bursa'dan, bir tanesi de Basra'dan olmak üzere toplam onsekiz; Aynî'nin ise altı adet mektubu bulunmaktadır. Bu altı mektupta, tercüme meseleleri ve Darwin teorisi üzerindeki tartışmalar ağırlıktadır.

A. Bedevi Kuran, Nazif'in Paris'te iken Tunalı Hilmi'yi tebcil için yazdığı bir mektuba eserinde yer verir.¹⁵ Bazı Jön Türkler'in mektuplarını neşreden Prof. Dr. Birol Emil, Süleyman Nazif'in *Murad Bey*¹⁶ risalesi ile

¹² İbrahim Alaaddin (Gövsâ), *Süleyman Nazif*, İstanbul 1933, s. 160.

¹³ Ali Kemal Aksüt, *Prof. Mehmet Ali Aynî Hayatı ve Eserleri*, İst. 1944.

¹⁴ Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 294.

¹⁵ Sen Jermen Anley, 28 Temmuz 1897 tarihli bu mektup için bk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri*, İstanbul, 1959, s. 228-29.

¹⁶ "Tam bir *Nazifâne* üslupla" yazılan, Paris'te basılmış 14 sayfalık bu taşbasması risale, "sadece Murad Bey'in düşmanlarına bir cevap değil; bir evlattan, çok sevdiği manevi babasına hitaptır." (Emil, *Jön Türkler'e Dair Vesikalar I*, İstanbul, 1982, s. 63).

birlikte Mizancı'ya yazdığı dört adet de hususî mektubunu yayınlamıştır. "Peder-i muhteremim ..." hitabıyla başlayan mektupların biri Paris'ten, ikisi Bursa'dan, biri de İstanbul'dan yazılmıştır.¹⁷

Süleyman Nazif'e, Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı on üç, Celal Nuri'nin de iki mektubunu yayınlayan Prof. Dr. Zeynep Kerman; Nazif'in, oğlu Said'e gönderdiği yirmi dört adet mektubu da tebliğ olarak sunmuş ve yayınlamıştır.¹⁸ Prof. Dr. İnci Enginün de Süleyman Nazif'in, şair Mithat Cemal'e hitaben kaleme aldığı bir mektubunu yayınladı.¹⁹

Süleyman Nazif'in arta kalan evrakı arasında tespit edebildiğim mektupları on yedi tanedir. Bunlar, altı değişik şehirden 1905-1925 tarihleri arasındaki yirmi sene zarfında ve on beş ayrı şahsa hitaben yazılmış bulunmaktadır. Mektuplar, gönderildiği kimselerden alınmadığı için, ya yollanan mektubun istinsah edilmiş bir sureti veya pek karışık bir müsveddesidir. Bu sebeple bir kısmının tarihi ve kime gönderildiği, üzerinde yazılı değildir. Muhteva ve karineler yardımıyla tespit edebildiğim bilgileri dipnotlarda verdiğim gibi kuvvetli gördüğüm ihtimalleri de belirtmeyi faydalı buldum. Meselenin güzel yönü ise bazı tashihlerinde, yazarın üslûp cehdinin açıkça görülebilmesiydi. Bu yönden dikkate değer bulduğum bir mektubu, Nazif'in titizliğine örnek olmak üzere üstü çizili kısımlarıyla birlikte verdim.

Nazif'in kaleminden çıkmış olmaktan başka ortak tarafı -bir kaç dışında- bulunmayan bu mektupları, yazılış tarihlerine göre sıralamayı uygun buldum. Hususi mektuplardaki güzellik, çoğunu sadece yazan ile muhatabının farkedebileceği küçük küçük ayrıntıların oluşturduğu bir bütündür. Ne zarfını, ne de içindeki bir harfini bu bütünden ayrı düşünebiliriz. Bu açıdan bakıldığında hususi mektupların özetlenmesi çok abes gözükse de üslûp ve muhtevalarına bir kaç cümle ile temas etmek faydasız olmaz sanırım.

¹⁷ Jön Türkler'e Dair Vesikalar I, İstanbul, 1982, s. 73-77.

¹⁸ Doç. Dr. Zeynep Kerman, "Celal Nuri İleri'nin Atatürk ve Süleyman Nazif ile İlgili İki Mektubu", *Kaynaklar*, nr. 4, 1985, s. 71-4.; "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Süleyman Nazif'e yazdığı Mektuplar", *Türk Kültürü*, nr. 254, Haziran 1984, s. 356-383; "Süleyman Nazif'ten Oğluna Mektuplar", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXVI, 1986-1993, s. 263-288.

¹⁹ Prof. Dr. İnci Enginün, "Mektuplar - Belgeler", *M. Ü., Fen- Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, 1987, s.11-14.

Kronolojik olarak ilk sırayı kardeşi Fâik Ali'ye yazdığı mektup alıyor.²⁰ Şairin, şair kardeşini tevazukâr takdirinin, duygulu hitabının güzel bir misali. Mithat Cemal'e gönderilen iki mektupta²¹ ise Nazif'in yer yer alıngan ve sitemkâr serzenişleri ile Ali Ekrem hakkındaki zehirli ve ince hicivleri dikkat çeker. Bu iki mektup arasındaki "Peder ve üstad-ı muhterem Efendimiz" hitabıyla başlayan 3 numaralı mektubun, muhtevasına bakıldığında Ebüzziya için yazıldığı anlaşılmaktadır.²²

5 Şubat 1911 tarihli Kastamonu mektubu, aile fertleri ve şair cedleri hakkında çok kıymetli bilgiler ihtiva eden otantik bir belgedir. Sultan Reşad'a hitaben Rumeli seyahatı sırasında ve Manastır'da kaleme alındığı anlaşılan "şahâne" mektupta ise yazarın halecanını, üslûbun heyecanında duymamak mümkün değildir:

"Ey şevketli Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri!.. .."

Hak ve hürriyeti lillahilhamd idrak ve istikbal etmiş olan bu kavim, şefkat-i hümayununuzun kalben esir-i müebbedi bulunduğunu hissediyor. Ve bu hakikati huzur-u şahânenizde tekrar ettiği zaman, esaretten kurtulmuş olduğu dakikalardaki şevk ve iftiharın aynını duyuyor."

Bundan sonra gelen üç mektup sırasıyla, Mehmet Ali Aynî, Adil isimli bir arkadaşı ve Şehzade Abdülmecid Efendi'ye yazılmıştır. 21 Şubat 1922 tarihli mektup, sekiz yıl önce "mel'ûn Harb-i Umumî" zoruyla ayrıldığı Musul'daki bir dostunadır. Okurken insan hükmediyor ki "Dâüssıla" şairi bu mektubu yüreğine kan, kaleminden hicran damlayarak yazmış:

"Ben şimdi her ümidi kırılmış, hayatın her zevkine küskün, ümidin her cilvesiyle müteallimâne istihza eden meftur ve makhur bir ihtiyarım. Az zamanda künfeyekün olan vatanımın enkaz-ı mâtemini ben şimdi ruhumda taşıyorum. Basra'dan, Sana'dan İşkodra'ya kadar her yerin toprağını hayatıma gömdüm. Ben artık bir mezar-ı seyyârım. Ölünceye kadar ölmüş vatanımı diyar diyar, sokak sokak dolaştıracam."²³

²⁰ Bursa, 18 Şubat 1321/1905 tarihli mektup.

²¹ Bursa, 20 Mayıs 1324/1908 ve 28 Haziran 1324/1908.

²² Bursa, 24 Haziran 1324/1908.

²³ Nazif mektuba devam edemeyerek ancak ertesi gün tamamlayabilmiştir. Muhatabın kim olduğunu birinci güne ait kısmın son cümlesinden öğreniyoruz: "Devam edemeyeceğim. Mâtemimi tehyic etmekle bana fenalık ettiniz Davud Yüsufânî."

Mahkemesiyle alakalı üç mektubun da ikisi karşı tarafın avukatı Haydar Rifat Bey'e, çok daha ilginç ve düşündürücü olan diğeri Rauf Bey'e hitap etmektedir. Sondaki dört mektup ise Samipaşazade Sezaî, Müze müdürü Halil Edhem, Diyarbakır İstiklal Mahkemesi azalarından Ali Saib Beylere ve *La châtelaine de Liban*'ı (*Lübnan Kasrının Sahibesini*) Nazife tercüme ettiren yayıncıya hitaben kaleme alınmıştır.

Bu onyedili mektupla birlikte Süleyman Nazif'in vefatından sonra yayınlanmış bulunan hususî mektuplarının sayısı yüz on üçe ulaşmaktadır. Kendisi hayatta iken basına aksetmiş, bilinen bütün mektuplarını "açık" veya "hususî" diye tasnif etmenin zorluğuna yukarıda temas etmiştik. Bu güne kadar değişik vesilelerle münferid olarak yayınlanmış, rastlayamadığımız mektuplar tespit edildikçe bu rakam daha da artacaktır. Mektup metinlerine geçmeden önce; artık bu konuda yapılacak işin, sayıları yüzü aşan bu mektupları müstakil bir eserde toplamak olduğunu da ifade edelim.

1

Bursa, 18 Şubat 1321/1905.

Fâik²⁴,

Bu sabah kitaplarımın perişanlığını tadile çalışırken elime Victor Hugo'nun *Littérature et Philosophie Melées* ünvanlı eserinden -mükerrer okuna okuna ve müddet-i medfide cepte taşına taşına eskimiş- bir nüsha geçti. Bunu bir muhibb-i kadim ü dūra dūr, dört beş sene evvel hediye ve muhteviyatından Ymbert Gallois bîçâresine aid bahsin dikkat ve rikkatle okunmasını bilhassa tavsiye etmişti. Bilmem kaçınıcı defa olmak üzere okudum. O sahifeler yalnız zarfının içinde değil, üzerinden geçen yetmişüç sene-i feyyaze ve fa'âlenin efkâr ve beyana verdiği tahavvülât huzurunda da taze, ceyyid, has mühtezz, giryân duruyordu. Bu dakikadan itibaren tercümeye başlıyorum. İtmama muvaffak olursam sana ithaf ile bu mektubu mukaddeme suretinde neşredeceğim.

Ymbert Gallois, Victor Hugo'nun himayet-i takriri sayesinde mukadderâtına daima ağlayacak gözler bulduğu ve bulacağı gibi, bu tercüme-i fa-

²⁴ Kardeşi, şâir Fâik Âli.

kirâne de pek genç ve fakat pek muhıkk kazanılmış bir şöhret-i edebiyyenin sahibine nisbet edilmekle belki ara sıra mütâli-i mütehassisin enzar-ı rikkatine nasibe-yâb-ı hayat olur. Bilirsin ki bir eser için unutulmak bir insan için ölmekten daha müellimdir.

Kardeşim olduğun için senin hüviyet-i edebiyenden bahsettiğimi belki bârid ve belki gülünç görenler bulunur. Ve ihtimal ki bunlar haksız da değildirlere. Ne yapayım!...

İnsanlar en samimi, en masum, en lâyezâl münasebet-i müktesebelereini tersim etmek isterken birbirine "kardeş" derler. Kader bizi bir sulb ü rahimden getirmekle kendi hayat ve irademizin eser-i muhalledini bî-nâm bırakmak istemiş.

Halbuki bî-keslerin, yetimlerin bile bir adı ve bir hakkı var.

Süleyman Nazif

2

Bursa, 20 Mayıs 1324/1908.

Muhterem Biraderim²⁵,

Dün Bursa postahanesi karşısındaki eczahanede otururken matbaa-i vilayetın müvezzii taahhütlü bir mektup getirdi. "Emel-yâb-ı teâli" suretinde taltif-fermâ-yı hübut olan bu inayet-nâmenin bir ruh-ı necib tarafından itâre edilmiş bir nüsha-i nefîse-i kerem olduğuna, emniyet buyurun ki, zarfını açmadan vâkıf oldum. Muhteviyâtı vicdanıma bir semâ-yı muhayyelın menâkıb-ı nurunu isâle etti. Sırf bir temayül-i keremkârânenin sevk-i âlicenabânesiyle hakk-ı kemterânemde ibzal buyurulan iltifata müstehak olmadığımı bilmekle beraber mahcûbâne müftehir oldum. Çünkü sizin âşinanız olmak istikbalin eviddâsı miyanına irtika etmektir.

Sizi daha evvel tanırdım. Biraderimin yed-i tebcil ü senâyişinden alarak bi'd-defeat okumuş olduğum bir şi'r-i manzumunuz banâ şahıs ve ruhunuzu her büyüklüğüyle ve hususuyla her istidad-ı kemaliyle tanıtmıştı. Bu mektup meveddet-i vicdaniyyemizin bir vesika-i te'yidi oldu. Teşekkür ederim.

²⁵ Şâir Midhat Cemal'e (Kuntay) yazılmıştır.

Kerem-nâmenizi eşya-yı muazzezem miyanında hürmetle hıfz edeceğim. Şahs-ı hakirânemden pek ziyade iltifatkârâne bahs buyurulmuş olması bu vesika-i kıymettar-ı edebî toplamakta olduğum vesâik idadına idhaline mâni oluyor. Ben Kemal Bey hakkında -haşa- bir intikad yazmak değil, ârâ-yı selahiyetdârânı toplamak, yani bir enqêt Littéraire yapmak istiyorum. Merhum hakkında ne hissediyor, ne düşünüyor, ne biliyorsanız bendenize -fakat bendenizi asla karıştırmaksızın- muvazzahan yazınız. Henüz saffet ve ciyadet-i ezeliyyesini muhafaza etmekte olan ruh-ı necibinizin her hiss ve temayülünde büyük bir kıymet ve ehemmiyet vardır. Çok yaşamış olanlar -belki tecrübeten biraz kazanmış olmakla beraber- bir dereceye kadar eskimiş, hırpalanmış olmaktan vikâye-i nefis edemezler. Bu, yaşamanın kanunudur. Tabiat, vücuh ü cibahımızda olduğu gibi ruh ve vicdanımızda da bir takım iltivalar, çînler bırakır. Her çîn, her iltiva hadisatın bir mesâl-i yâbis ü ebed-giryânıdır. İnsan yaşadıkça garazları, taassubları, tarafgirlikleri artar (şahsiyyâttan değil, vicdaniyyâttan metevellid ağrâz ve taassubu kassetmek istiyorum). Galiba Emile Eugier'nin ihtiyar iken "Artık bu yaşta benim için hiç bir fikr ü mesleği tashihan olsun tebdile imkan yoktur" mealinde bir itiraf-ı samimiyyesi vardır. Tarik-i avârizdâr-ı hayat üzerinde meftûrâne ilerlemiş olanlar (zaten bu menhus yolda başka suretle yürümek imkanı yoktur) artık müteheyyic, demâdem mülhem, istihkar-perest-i menfâat, mahzûz-ı metâib ü musibet bir vicdan taşıyamazlar. Bir çok ... pek çok vicdanlar görürsünüz ki yirmi yaşında âhen-salabet iken otuz yaşında çatlamış, kırk yaşında delik deşik olmuştur. İnsan genç iken bir insaniyyet-i muhayyeleyi adetâ görür, işitir, onunla teâti-i hissiyyât eder. Yaşamak onun mehasininden birer birer münkesirü'l-hayal olarak ayrılmaktır. Her hayal kırıldıkça hakikatin -maatteessüf ekseriya iğrenç- bir cephesi meydana çıkar. Fikren bir şebab-ı daimî içinde yaşayabilen bahtiyarân-ı hilkat ü zekâyâ, hilkat ve zekâ bile hayran olsa yeri vardır. Ve inşaallah bu suretle feyiz-yâb-ı zekâ olarak siz çok yaşarsınız Midhat Bey.

Yine Kemal Bey'e gelelim:

İltifatnâmenizin "... yer yüzünde vücud-ı zî-hayatından bir cüz-i fenâ-nâpezir olan evladı Ekrem ..." ibaresinden -şu güzel ve belîğ tarz-ı tebliğ rağmen- hiç bir şey anlamadım. Mesâil-i edebiyede ve Kemal Bey merhumun huzur-ı yâdında ismi zikr olunmağa layık yalnız bir Ekrem Bey ta-

nırım ki o da esâtize-i hâzıra-i edebî üstadı ve fakat Recaî Efendi merhumun evladıdır. Kemal Bey'in olsa olsa evlad-ı fikriyyesinden olabilir. Bu nâmda Kemal Bey'e mensup ve münasip bir kimseyi ne bilmek isterim, ne aramak. Çünkü bazı ilimler vardır ki cehilden daha müstekrehtir. Öyle yerler olur ki orada fazla bilmek adamı noksan bilmekten ziyade nâdan eder. Kemal Bey gibi bir mefhar-i âzam, kavmine ve belki ale'l-umum insaniyete kendi şahsı ve measiriyle merbuttur. Mâkabl ü mâbadi aranmaz. Bu öyle bir şahika-i muazzamadır ki etrafında bataklıklar olsa ve bunlar sine-i feyyazından tereşşuh eden zülal-i hayat-'nın, naHS-ı tali' eseri olarak reh-güzarında tesadüf ettiği zemin ve arazinin ıdlal-ı avârız ü tabâyiyle sergerdan ve sersem akmasından teşekkül etmiş bulunsa bile yine ne ciyadet-i semaviyyesini ihlal eder, ne azamet-i lâhutiyânesini tenkis.

Bâki nâ-müterakkıb ve fakat her dem matlub ü muhayyel bir nimet gibi nail olduğum teveccüh-i biraderîlerinin bundan böyle de lütf-ı devamını rica ederim azizim.

3

Bursa, 24 Haziran 1324/1908.

Peder ve Üstad-ı Muhterem Efendimiz²⁶,

Günahımın sıklet-i tahatturu altında eziliyorum. Dün bir müjde-i rehakâr, o bâr-ı âlâmı tahfif etti. Sükût-ı medîd-i sâmilîleri ihsas-ı infial etmekte iken bu beşareten ne derecelerde inşirah-yâb olduğumu arz ve tarif edemem. Kusur ettimse merhameten afv, hatta tevbih buyurulsun. Efendimizden sâdır olan afv inayet, tevbih ise şahrah-nümâ-yı hidayettir. İrşad için olsun cevap ihsan buyurulmalı veya lutfen yazılmış olan cevap-nâme-i rahimânenin irsalinde tereddüt olunmamalı idi. Kanaat-i vicdaniyyemi efendimiz gibi bir ebü'l-ahrâr huzurunda da izhar edemezsem vicdanım o kanaate bir mezar-ı pür-iğbirar olsun. Hatam var ise, sükût-ı infial ile değil, tebyin-i hakaikle tashih buyurulmasını niyaz ederim. Çünkü sükût-hususıyla abd-i aciz gibi batıyyü'l-intikal olanlara karşı- hiç bir şey ifham

²⁶ Süleyman Nazif'in, Mizancı Murad'a da benzer şekilde hitap ettiği hatıra geliyorsa da mektubun muhtevsından, Ebüzziya Tefvik'e yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu sıralarda planladığı bir edebî anket için Süleyman Nazif, o zaman Konya'da bulunan Ebüzziya'ya Namık Kemal ve eserleri hakkında bazı sual ve tenkidlerini de ihtiva eden uzun bir mektup göndermişti. Cevabın fazlaca gecikmesi üzerine, tenkitleriyle Namık Kemal'in yakın arkadaşını kızdırmış olabileceği endişesi Nazif'in bu mektubunda kuvvetle hissedilmektedir.

etmez. Mübarek dest-i pederânelerini bu ve her vesile ile öpmek isterim efendimiz.

4

Bursa, 28 Haziran 1324/1908.

Birader-i Azizim Midhat Bey²⁷,

İkinci iltifat-nâmenizi de hürmet ve lezzetle okudum. Kanaat-i fikriyyeme muvafık olmayan nokatında bile fikrimi hayran eden güzellikler bu nüsha-i nefîse-i nevâzişten fevkalâde zevk-yâb-ı edeb olmama sebep oldu. İhtisasâtınızı metîn olduğu kadar, samimi bir lisan ile tasvir ediyorsunuz. Sanki her mektubunuz canlı bir kitaptır. Sizinle şeref-yâb-ı mülâkat olamadığıma ben de sizin kadar müteessifim. Bursa her yere yakın iken ben herkesten uzak bulunuyorum. Bu tali'imîn bir icab-ı garibidir. Fakat hayatın her garabet ve meraretiyle o kadar müstaid-i isti'nasım ki, baht-ı bîkarar daha ve en abus çehreler gösterse yine mümkün olduğu kadara az müteessir olmağa çalışırım. Hayatı olduğu gibi kabul etmek en güzel bir felsefedir. Bütün meâsir-i tefekkür ü terbiye bu noktaya masruf olursa kavm-i alflimiz iyi bir nesl-i metîn kazanmış olur.

Mektubunuzu lezzetle okuduğumu söylemiştim. Hasbıhalimiz sırf kendi ruhumuza, kendi tasavvurât ve tahayyülâtımıza inhisar etmiş olsaydı bu lezzet mütezâyid olurdu. Ve keşke hariçten bir takım mebâhis-i müz'ice bu harîm-i samimiyete sokulmayaydı...

Ben Ali Ekrem Bey'in evvelleri âsârını sevmezdim. Sonra şahsını istikrah ettim. Kendisiyle meveddetiniz olduğunu Tevfik Bey söylemişti. Mektubunuz bu meveddetin ciddiyetini gösteriyor. Bir dostumun dostu hakkında bazı şeyler söylemekle hiss-i meveddetini incitmekten mümkün olduğu kadar tehâşi etmek isterdim. Siz bu adamı her iki mektubunuzda da zikretmekle beni kaçındığım tarafa sevk ettiniz. Madem ki böyle istiyorsunuz, size bir kısım ihtisasâtımı -yemin ederim ki asla tahrif etmeyerek- beyan edeyim. Siz de dostluğunuzu bir dakika iskât ile beni dinleyiniz:

Evet, ben Ali Ekrem Bey'i gerek (beyim biraderim) hitab-ı alenîsiyle akd-i uhuvvet etmiş olduğu derbeder bir ferzend-i her-pederin, yani Baba

²⁷ Midhat Cemal Kuntay.

Tahir'in dehâni, gerek o ağız kadar levsiiyyât-meşhun kendi âlat-ı beyanıyla şahs ü eviddam aleyhinde isâle-i çirkâb-ı şütûmât etmeğe yeltenmeden evvel de sevmezdim. Çünkü bir eser-i edebîye karşı edebiyat ile uğraşmamış bir mühendis, bir tabib bigâne dursa bile kemal-i hayalinin en büyük safha-i inkişafı şiir olduğuna itikad eden bir adam lakayd kalamaz. Bu sebeple onun vezinli vezinsiz her yazdığı benim sinirime dokunurdu. Meselâ babasının hâdim-i sadıkı Misak (?) için "Mişo" namıyla *Servet-i Fünun*'da ve güya hikaye suretinde yazdığı bî-ser ü bün sahâif-i bî-nihâye ile emsâl-i mezemmet-iştimâmını, mehasin-i hilKate daimi birer jeng-i tehzil olmağa ancak ilâ-yı liyâkat edebilecek "Elvah-ı Tabiat" acibelerini, her biri büyük bir sanatkârın eser-i bedî'i olan müntehab tablolar zîrine sıvadığı mevzûne ve daha bilmem neleri tiksinden, iğrenmeden okumak için insan gayet büyük bir kudret-i tahammüle sahip veya zevk-i edeb büsbütün mahv ü menselib olmalıdır.

Yine tekrar ü temin ederim ki Ali Ekrem Bey'in şahsına karşı katiyen bî- taraf bulunduğum zamanlar âsârına düşman idim. Bunun böyle olduğuna bir çok muteber ve muhterem şahitlerim vardır. Ezcümle refik-i muazzezim Sâmi ki muhterem pederlerinden müntakil münasebet-i mübecceleyle o zaman dindârâne ihtiram ederdi. Hatta Ayın Nadir, Menemenlizâde Tahir Beylerin âsârı *Servet-i Fünun* sahâif-i bediasında pek yabancı ve pek âhenk-şiken kalmakta olduğunu bi'd-defaat Tevfik Fikret Bey'e de yazmıştım.

Hayatının hitam-ı nâ-behengâmına hayatımın dem-i vâpesînine kadar ağlayacağım bir arkadaşımın²⁸ 12 Mayıs 1316 tarihli bir mektubundan şu satırları aynen nakl ediyorum. Malumunuzdur ki bu tarihte Ali Ekrem Bey'in aksilikleri henüz efkâr ve âfakta ikad-ı meşâil-i rezâil etmemişti. O garib-i sermedî diyordu ki:

"Ha !.. Ayın Nadir'in "Yeni Beyler" diye yazdığı hezeyan nedir?.. (...)!.. "Yeni Bey" in erbab-ı fikre karşı arsızca gülmesinden başka ben bir kusurunu görmedim. Şair mezmûmunu pek güzel medh ediyor. Fakat Nadir Bey'in "Yeni Beyler" diye bir -seri- tezyif-nâmeler yazmaya kıyam ediş, manzume-i ûlânın ibtidâsına bir "1" rakam-ı tehditkârîsini vaz' eyleyişi ne demektir?. Bilmem sinirlilik, bilmem fluralizm tesirâtıyla bu husta bir galat-ı hisse mi uğruyorum. Bir de ben pek bedbinim. Belki duy-

²⁸ Abdülhalim Memduh olmalı.

makta, görmekte hata ediyorum..."

Hayır, bunda galat-ı his, hata yoktur. Aydın Nadir imzasına yüklenen her eseri o zaman zevk-i selim ashabı hep böyle görürlerdi. Cenab Bey'in *Nevsâl-i Servet-i Fünun*'a yazdığı o dil-rüba makalelere kendi isminin de derc edilmiş olduğunu Aydın Nadir Bey ma'raz-ı mübahat ve müdafaada dermiyan edemez. O satırları kim dikkatle okursa hafif ve latif istihfafları derhal göreceğine eminim. Bu böyle olmasa bile berâ-yı hatır hakkında ibzâl ve israf edilmiş olan sitayişler bir adamın mahiyetini tebdil edebilir mi?

Siz nazmı da, nesri de bu kadar güzel ibda'a muktedir olduğunuz halde nasıl oluyor ki Aydın Nadir Bey'i şair addedebilecek kadar şiire karşı müteğafil duruyorsunuz. Dikkat ediniz ki hiss-i meveddet zevk ü hükmünüze kadar tahakküm ediyor. O sizin bir dostunuz veya nazarınızda mefâ-hir-i edebiyemizin bir hâtıra-i zî-hayatı olabilir. Jean Jacques Rousseau'nun üzerinde tıraş olduğu pek âdi bir berber iskemlesi değerinin bir kaç yüz misline satılmıştı. Onun gibi Kemal Bey'in bu oğulcağızı da varsın müstehak olmadığı bir kıymet-i izafiyeyi ihraz etsin. Lakin tesadüfün bu lütf-i müstehzîsi ona her iki mânâsıyla edebî düsturlarına tecavüz selahiyetini veremez.

Malumât ile *Servet-i Fünun*'un o zamanki nüshalarını bir kere daha okumak külfetini ihtiyar buyurun. Göreceksiniz ki Aydın Nadir ve şürekâsının, hususuyla Aydın Nadir'in neşriyatı edibâne olmaktan pek ziyade mütebâiddir. Tecavüzât-ı hususiyesi de başka. O macerayı tahatturla hâlâ rencide-hatır olanlar mektubunuzun (Edebiyat aleminin, afak-ı safındaki bu tefrika-i efkâr sehâibi) fıkra-i edibânesini görürlerse tarafgirlik ve hatırşinashık ilcâsıyla edeb-i kelâma mürâcaatı iltizamda mübalağa ile ifrat buyurulmuş olduğuna hükmederler. Hayır, birader, bu bâdirede sehâib-i efkâr filan aramayın. Bu, arsız bir çocuğun kaldırımsız bir sokak ortasında çırpınmasından mütehassıl toz, dumandan başka bir şey değil. Tevfik Fikret Bey, o zaman bu acize gönderdiği bir mektupta "Aydın Nadir *Servet-i Fünun*'un başında boşanmağa müheyya bir gamâme-i çirkâb idi. Bu kadarla geçiştirildiğine teşekkür olunur." diyordu. Bu gamâme-i çirkâb *Malumât* idarehanesinde boşanırken gâh Baba Tahir'in yed-i habâsetiyle alenî ve matbu' curnaller takdim eder, gâh Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahid'le rüfeka-yı masume ve muhteremesi aleyhinde gayet gizli mel'ânetler îka' ey-

lerdi. (Taine)'den iktibas ile *Servet-i Fünun'a* derc olunan bir makale sebebiyle Hüseyin Cahid aleyhinde cihet-i adliyece icrâ-yı takibât olunmasına sebep kimdir bilir misiniz?..

- (Kemal Bey merhumun hayatının cüz-i(?) fena-nâ-peziri evladı Ekrem) !..

Oh!.. Babasını olsun bu bayağılıklardan tenzih ve tahlis ediniz.... Mahallât arasında şamata edenleri ceza kanunnâme-i hümayunu men' ve zecr ettiği gibi, matbuat ortasında gürültü eden bu şımarık çocuğu da o kanunun sahibi eltâf ve a'tâf ile susturdu. Lakin hiç gürültü etmemiş bir çok uslu ve namuslu kimseler de bu meyanda sükûta memur oldular. Demek ki babasının açtığı bir kapıyı Ekrem Bey, Baba Tahir'in eliyle kapadı. Eğer bir hiss-i ba'de'l-mevt var ise Kemal Bey'in ruhu inlesin dursun!..

İzzet-i eb'den hisse-yâb-ı şeref olamayan bedbahtân-ı asaletin şuaramızca şimdide kadar misali ve enmuzeci zavallı zâde-i Nuh idi. Ba'demâ umumi bir tufan-ı tel'in içinde Kemal Bey-zade de o bî-çareye şerik-i mukadderât olursa kabahat sırf kenidisinindir.

Azizim Midhat Bey, hiss-i hususî-yi meveddetinizi istemeyerek cerihadâr ettiğim için sizden temennî-yi afv ederim. O derbederi kulağından yakalayıp bu bezm-i samimî-yi hasbîhâle sokan ben olmadığım için hiç olmazsa bu noktadan beni mazur görünüz. Sizinle mükâtebeyi hayat-ı hâzıra ve hâsirem için bir tesliyet, bir nimet addederim. Daha âli ve nezih mebâhise hasr-ı kelâm etsek daha iyi olur. Kendi şahsına zararı olan bir adamı teşrih edip durmaktan umuma ne faide tasavvur edersiniz?.. Kabil ise bu bahsi müebbeden kapamak için o şahsı ebediyyen unutalım.

Şimdi ne okuyorsunuz?.. Türkçemizin enâfis-i âsârını -ki maatteessüf pek mahduttur- bi't-tabi kerrât ile okumuşsunuzdur. Frenkçe'de okunacak lâ-yüadd meâsir-i irfan ü zekâ vardır. Ve bu o kadar çoktur ki hepsini okumağa bir ömür kifâyet etmez. Burada âsâr-ı muntehâbeden küçük bir kitaphane tanzim ettim. Fakat istediğim gibi ve istediğim kadar okuyamıyorum. Bâki beka-yı izz ü mes'adetiniz ehass-ı temeniyattır azizim.

5

Kastamonu, 5 Şubat 1911

Hakîm ve Muhterem Dostum²⁹,

Emrinizi ancak şimdi infaz ediyorum. Doğrusunu söylemek lâzım ise utanıyor, korkuyorum. Şair olduğuma hiç bir vakit kani' olamadım. Hususıyla sizin gibi hem hakîm, hem şâir olan bir dehâ-yı mümtaz sahibinin lûtf u delaletiyle istikbale takdim edilmeğe nefsimde liyakat göremem. Yalnız imtisalen li'l-emr suallerinize cevap vermek için tereddütlerimi iskât edeceğim.

Ben (Süleyman Nazif) aciziniz, 1869 sene-i milâdiyyesinin Şubat-ında ve Diyarbekir'de dünyaya geldim. Mutasarrıflıklarda bulunan pedirimle dolaşarak bî-karar bir halde sabâvet ve şebâbet devirlerini imrar etmek mukadder olduğu için hiç'bir mekteb-i resmî ve hususîde muntazam bir tahsil takib etmek müyesser olmadı. Fakat, babam âlim bir adam idi. Arapça'nın Sarf ve Nahv'iyle, Acem lisan ve edebiyatını ve Mantık ile Belagat-i Osmaniyye'yi ve Tarih-i Umumî'yi -galiba derece-i kâfiyyede tahsil ettirdi. Fransızca'yı da suret-i mahsusada okuyarak tekellüm ve tafahhüm ve biraz da tahrir edebilirim. Dünyada en çok sevdiğim mütâlaadır. Arapça'nın edebiyatını sühuletle derk edebilecek kadar bu lisanda mümâresem yoksa da Acem'in meâsir-i şi'riyyesini, bizim eş'âr-ı kadîme derecesinde tanırım zannederim. Ve en çok sevdiğim Acem şâiri Örf-i Şirazî'dir ki henüz ondokuz yirmi yaşlarında iken iki yüzü müteceviz beyit intihab ederek ezberlemiştim.

Frenklerde en çok Hugo'yu, Sully Prudhomme'u Daudet'yi, Zola'yı, İbsen'i, Byron'u sevdim ve okudum. Görüyorsunuz ki pek muhtelif deha ve kabiliyetlerdeki eâzım kişver-i idrâkime hâkimdirler. Kendimden bahsettiğim yeter. Şimdi de kardeşime gelelim.

Biraderim Fâik Âli 1876 sene-i milâdiyyesi Mart'ında ve menekşelerin gayet mebzul olduğu bir mevsimde ve yine Diyarbekir'de dünyaya geldi. Benden yedi sene sonra doğmak saadetine nail olduğu için kaht-ı

²⁹ Hitap cümlesi, Cenab Şehabeddin veya Rıza Tevfik'i hatıra getiriyorsa da kesin değildir.

mekâtip belâsından masun kalarak rüşdiye, idâdi ve Mekteb-i Fünun-ı Mülkiyye'yi muntazaman takib ve ikmal etmiştir. Ve şimdi Midilli'de mutasarrıftır. Garib bir tesadüf olmak üzere Midilli'ye mutasarrıf olmadan pek çok sene evvel "Safo" namıyla uzunca bir şiir yazmıştı.

Pederim Diyarbakirli Said Paşa da şâir idi. 1831'de tevellütle 1892 senesi Kânun-ı evvel'inin birinci günü vefat etmiştir. Eş'ârı neşve-i tasavufu muhtevi ve hakîmânedir. Şu dört beytini nümune olarak arz ederim:

Ruhumuzda ittihad-ı manevî var yâr ile
Cismimiz surette emr-i itibârdir bize.

*

**

Sirişkim gözlerinden kabz u bast üzere olur câri
Bu bahrin cezr ü meddi galiba bir mehlikadandır.

*

**

Ekâbirden niyaz-ı lütf u istismab kıldıkça
Mezaristana vardım sanki emvâta hitab ettim.
Ola mürğ-i dilim şehbaz-ı çeşmin tahciri
Cenaheynim iki dest-i dua-yı müstecab ettim.

Durub-ı emsal derecesinde şayi' olan "Müstakim ol Hz. Allah utandırmaz seni" mısrai da pederimindir. Telifât-ı adide ve matbuası olup "Mir'atü'l-İber" adlı ve dokuz cildi matbu Tarih-i Umumî'siyle kavâid-i belağati câmi' "Mizanü'l-Edeb" i meşhurdur.

Pederimin pederi Süleyman Nazif Efendi dahi şâir idi. 1786 sene-i milâdiyyesinde tevellütle 1832 senesinde vefat etmiştir. Divançe-i eş'ârı matbu ve nesri nazmından akvâdır.

Dil ne naziktir cefâ-yı yârden rencûr olur
Çeşm-i mestinden vücudum dem-be-dem meshûr olur.
Dide dûzânı bu mâtem-hâne-i dîrînenin
Bir gün elbet dahil-i gülşen-serâ-yı sûr olur.
Sirişkim, kılmadı rehyâb-ı vuslat kalb-i mükedderi
O keşti galibâ bir sâhil-i nisyâna düşmüştür.

beyitleri Süleyman Nazif Efendi merhumundur.

Şüleyman Nazif Efendi'nin pederi İbrahim Cehdî Efendi de şâir imiş. 1768 sene-i milâdiyyesinde tevellüdle 1806 senesinde vefat etmiştir.

Tahsil-i kemâlâta eden ârifi tahris
Enzâr-ı mürüvvetle olan lütf u atâdır.

beyti İbrahim Cehdi Efendi'nindir.

Ceddinden pederime kadar üç batında daima evlad pederden daha muammer olmuş. Yani İbrahim Cehdi Efendi otuz sekiz, mahdumu Süleyman Nazif Efendi kırk altı, bunun mahdumu olan pederim Said Paşa altmış bir sene yaşamış. Ben ne kadar yaşayacağımı bilmezsem de cedd-i ülâmın yaşından sinn-i hâzırım dört sene fazladır. Fakat Fâikciğin hepimizden ziyade muammer olmasını isterim azizim.

Perestîşkâr-ı fezâiliniz

Süleyman Nazif

6

Şevketli Efendimiz³⁰,

Ecdâd-ı hümayununuz Rumeli'ne memleket zaptetmek ve kan dökmek için sefer ederlerdi. Efendimiz memleketlerden daha büyük ve bir devletin şevket-i hakikiyesi için daha lazım olan kalbleri feth ve teshir etmek ve kan yerine şevk u şükran yaşları döktürmek için teşrif buyurdunuz. Bu inâyet-i şehriyârâne yalnız Avrupa'da sâkin teb'a-i mülûkânenizin değil, Asya ve Afrika'daki vilayât-ı şahânenizde mütemekkin evlâd ve kullarınızın da hatırlarını tesliye ile gönüllerini lebrîz-i fahr ü mahmidet edecektir. Lutf ü ihsan-ı tacdârânenize her lisan ve her kalb i'lâ-yı şükran eder.

Şevketmeâb,

Altıyüz sene evvel dünyanın en güzel bir noktasında büyük bir heyet-i ictimaiye teşkil ve bu heyet'in revâbıt-ı idaresini tanzim ile mevcudiyetini idâme etmiş olan hanedan-ı azîmü's-şân-ı Osmanî'ye Osmanlıların

³⁰ Rumeli Seyahati sırasında (5-26 Haziran 1911) Manastır'da Sultan Reşad'a yazıldığı anlaşılıyor

merbutiyet-i samimiyeleri ebedîdir. Dünyada hiçbir sebep ve hiç bir kuvvet bu rabıtayı kıramaz.

Tam otuz iki sene şehzadelerin saraylarından çobanların kulübelerine kadar, vatanın her tarafı bir enînhâne-i tazallum şeklinde inledi. Zulm-i zâlime karşı üç sene mukaddem ref'-i sadâ-yı şikâyet eden bu Manastır vilâyeti halkı, yalnız kendi nefislerinin, yalnız kendi memleketlerinin, yalnız vatan-ı umumî-yi Osmanî'nin selâmetini değil, hanedan-ı akdesinizin de hak ve şevketini düşünmüş ve aramıştı. Bizce pek mukaddes olan huzur-u hümâyununuzda Allah'a kalem ederek ilan ederiz ki Osmanlılar, Ertuğrul'un evlâd-ı necîbesini ve o dudman-ı muazzam ü mükerrermin reis-i akdesini vatan kadar müstehak-ı siyanet ve ümmetin hak ve haysiyeti kadar lâ-yık-ı tebcil addederler. Onlar bu hissi iman derecesinde kuvvetli bir kanaat-i kalbiyye ile, vezâif ve mefâhir-i milliyyenin a'zam ve ehemmi suretinde, nesilden nesile ve batundan batına intikal ettireceklerdir.

Adriyatik Denizi'nden Bahr-i Muhit-i Hindî'ye ve Fizan Çöllerinden Kafkas Dağları'na kadar yayılmış olan otuz milyon teb'a-i şahâneniz akvam ü cemaat-i muhtelifeden müteşekkil bulunuyor. Bunların mabedleri ne şekilde olursa olsun ve dinen teveccüh ettikleri nokta neresi bulunursa bulunsun, dünya yüzünde yalnız bir kıblegâh-ı siyasîleri vardır ki o da taht-ı muallâ-yı saltanatınızdır. Müslim, hıristiyan musevî her Osmanlı o erîke-i iclâlâ aynı nazar-ı takdis ile nigerân olur. Ve bu makam-ı bülend hepsinin fikrini, hissini, emelini aynı noktada cem' ü tevhid eder.

Geçen altıyüz senelik vekâyi' miyânında şu hiss-i sâf-ı merbûtiyyeti te'lîm edecek bazı hadisât ve hatırât belki vardır. Fakat bundan böyle taht ile memleket beyninde hürmet ve emniyet-i mütekebileden başka hiçbir mâcera görülmeyeceğine ve gösterilmeyeceğine herkes emin olabilir.

Edirne meb'usu Tal'at Bey kulları geçen sene Dahiliye nâzırı iken Makedonya'da bir seyahat-i resmîye icrâ etmiş ve bir istasyonda (Ba'demâ vatanımızdan bir karış yer vermeyeceğiz!) demişti.

Bu sözle Tal'at Bey yalnız kendi his ve emeline değil, bilâ-tefrik-i ırk u mezheb her Osmanlının azm-i mefînine tercüman oldu. Osmanlılar taht-ı saltanat gibi, vatan-ı umumînin de muhâfaza-i hakk u şânına ahd ü cezm etmişlerdir. Hepimiz Cenâb-ı Hakk'ın lûtf ü keremine arz-ı şükran ederiz ki zât-ı akdes-i mülûkâneleri gibi melek-haslet ve âli-niyet bir padişahı bu

ümmete en buhranlı bir zamanda ihsan buyurdu.

Şevketmeâb Padişahımız,

Sultan Mehmed-i Evvel Timurleng'in tezelzüle uğratmış olduğu taht-ı saltanatı tahkim etti. Sultan Mehmed-i Sâni payitaht-ı hâzırı feth ile o kanlı kurûn-ı vustâyı müebbeden kapadı. Sultan Mehmed-i Sâlis bir muharebe-i zâyi'ayı sırf kendi azm ü sebatıyla kazanarak Osmanlı ordularının sıyt-ı cihangîrini zamanında haleldâr olmaktan kurtardı. Sultan Mehmed-i Râbi' devletin bir asra karîb bir zamandan beri muhtaç olduğu ıslahât-ı esasiyyeyi icrâyâ muktedir vesâiti ihzar ve istihdam buyurdú.

Ey şevketli Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri!.. Efendimiz de millet-i sâdıkânızın âsâr-ı adîde-i tahammül ve sinîn-i medîde-i mücâhedât ile ihrâz-ı liyâkat etmiş olduğu bir devr-i mes'ûdu küşâd etmekle mağbut-ı mübeccel-i eslâf oldunuz!..

Hak ve hürriyeti lillahilhamd idrak ve istikbal etmiş olan bu kavim, şefkat-i hümâyununuzun kalben esir-i müebbedi bulunduğunu hissediyor. Ve bu hakikati huzur-u şahânenizde tekrar ettiği zaman, esaretten kurtulmuş olduğu dakikalardaki şevk ve iftiharın aynını duyuyor.

7

Musul, 19 Temmuz 1330/1914

Üstad-ı Keremkâr³¹,

Tevâli eden iltifatlarınız, bu zerre-i kemîni ister âsumanlara i'lâ etsin, ister zîr-pâ-yı inayetinde ezsın, herhalde vicdanım mâdâme'l-hayat şükran-güzar ve minnetdârınızdır. Fakat bu şükranın derecatını tarif değil, ifham etmeğe bile kudret-yab olamayacağım.

Şuabât-ı ilmin hepsinde olduğu gibi fûnun-ı tabiiyyeden de nasibim, bir cehl-i kesf-i bî-kerândır. Bununla beraber bilmem kimden işitmişim ki Fransızların (Lavaziye) namında bir (Ebu Alâ Sina)'sı varmış. Ve o alimin iddiasına göre bu alemde hiç birşey ne yoktan var, ne vardan yok olurmuş!

³¹ Mehmed Ali Aynî'ye yazılmıştır.

Halbuki mükevvenâtı ademden vücuda nakleden bir Halık-ı A'zâm'ın vücub-ı vücuduna bazı edyan-ı mevcude iman eder. Ve bize miras-ı akdes-i ecdad olan din-i mübin de bunlardandır. A'sâr ve efkârın mebde ve meada taalluk eden ilm-i mütekâmili ne olursa olsun (icad-ı madum) kudretinin muhakkakiyyet-i vücuduna ben bu dakikada herkesten -hatta sinîn-i safiye-i tufûliyetteki birinden- ziyade kanaat ve imanım vardır iman ediyorum. Çünkü ey aziz ve lütufkâr üstad, bir madum-ı maneviden, bir hiçten başka bir şey olmayan bu tilmiz-i acizinizi siz bir nefha-i tekvin ile yoktan var ettiniz. Hayat-ı uzviyyeniz de Ömr-i edîbiniz gibi müebbeden var olsun olunuz aziz ve büyük üstadımız.

8

Bağdad, 14 Nisan 1331/1915

Kardeşim³²,

İki kıt'a uhuvvetnâmeni birbirini müteâkib aldım. Hastalığın nedir? Ve hastahanedeki ne kadar ve niçin kaldın? Sana ait mesâilde lâkayd olamayacağımı bildiğin halde böyle müphem ve mütecellidâne olsa bile endişe-âver sözlerle beni bir kat daha muztarib edişin revâ-yı hak mıdır? (Geçen sene yavru, bu sene yuva) ile ne kastediyorsun? Evin de mi dûcâr-ı kaza oldu?.. Rica ederim, bana vâzih bir mektup gönder. Ve âfiyetinden, çocuklarından, hane ve halinden malûmât ver. Zavallı Âdil!. Şen ve şâtır tabiatınla o elmas kalbin böyle dûcâr-ı mesâib olmağa hiçbir vakit layık değildi. Sen bir zindegî-i mes'ûdun neşâid-i şükranını terennüm edecek yerde bir ömr-i meksûrun mersiye-i ahzânını tekrar ediyorsun. Halbuki buna müstehak olacak hiçbir şey yapmamış bir adamsın. İstikbal inşaallah ma-ziyi tatmin eder. Bîçâre Sine'ciğin mehâsin ve fezâilini geçenlerde buraya gelen bir adam ta'dâd ediyor ve ziya'ını Türklüğün ve Türk analığının büyük bir hüsrânı suretinde gösteriyordu. Dinlerken mâtemine bu iki bin beşyüz kilometrelik gurbet-i dîrâdûr(dan) bir selam-ı tebcil daha gönderdim. O adam ihtimal ki seni tanıdığımı bilmediği halde, bu menâkıb-ı tekrîm ü telehhüfü hikâyeye ederken sen ufk-ı yâd ü tasavvurunda hem mahzun, hem vakûr bir heykel-i sabr ü tahammül gibi yükseliyordun. Ve bu timsâl-i te-

³² Âdil isimli arkadaşına hitaben yazılmış.

vekkülün kaidesinde mâcerâ-yı Eyyub'u mürtesem görüyordum.

İkaz-ı mâtem edecek bu sözlerimle kalbin rencide olursa afvet beni. Teessürât-ı samimiyyenizi tenvim ile bi-vefâ-yî-i beşere hizmetkâr-ı müdâhin olmak isteyenlerden öğrendiğim zamanlar pek çoktur. Hüzün ve felâket karşısında yükselen cephelerin buhâr-ı iğbirarını niçin dağıtmalı?.. İnsan bu âleme yalnız gülüp eğlenmek için gelmemiştir. Ve hamd olsun ki bu böyledir. Yoksa hayat-ı beşer, mütemâdiyen dolup boşanan bir meygede-i esâfil olmaktan başka bir çehre göstermez ve hilkat-i âdemde hiç bir necâbet imkân-ı nemâ bulmazdı. Bu bahsi değiştireyim.

Irak'taki hayat-ı malûmeme taalluk eden iltifât-ı teşvikat-âyâtuna teşekkür ederim. Ben efâlimin mâhiyâtını teftiş edemem. İyi mi yaptım, fena mı, bunlar bence mechuldür. Yalnız bir şey bilirim ki çalışırken hulûs-ı niyyet ve aşk-ı vazifeden başka hiç bir şeyden mülhem olmadım.

Gözlerini iştiyak ile öperim. Mektuplarını bekliyorum.

Kardeşin Süleyman Nazif

9

29 Teşrin-i Evvel 1331/1915

Şehzâde Abdülmecid Efendi Hazretlerine³³,

Maruz-ı abd-i memlûkleridir,

Tenezzülen ihsan buyurulan ferman-nâme-i âlî-yi çâkernüvâzileri levha-i garrânın fotoğrafisiyle beraber fark-ı hayatımın berat-ı mübâhatı oldu³⁴. Şâir-i Azam'ımızın meziyyât-ı cihan-pesendânesine bu cihanda itihaf olunabilecek en büyük nişâne-i takdir ü tevkiri bu himmet-i necibâne ibda ediyor. Ve irfan-ı millîmizin her şubesini ve her mensub-ı mümtazını altı yüz seneden beri mütevâliyen âlicenabâne himaye ve teşvik buyurmuş

³³ Nazif'in hususî evrakı içinde çıkan "Abdülmecid bin Abdülaziz Han" yazılı bir kartvizitinde Şehzade'nin şu satırları okunmaktadır: "En aziz dostu olan Süleyman Nazif Bey'in *Mizan*'a yazdığı makale ile Osmanlı kalbinin ne ulvî bir mertebede bulunduğuna bir nümune izhar etmek celadetine karşı, eşkrîz-i teessürle arz-ı muhabbet ü şükran eyler."

³⁴ Nerede kaleme alındığı belirtilmeyen bu mektubun yazıldığı tarihte Nazif Bağdat'da bulunmaktadır.

olan eb ü ecdâd-ı hümâyunlarının eser-i bülendinde bu inayet-i kadr-dânî ve mekârim-kesretleri bir şâhika-i necâbet gibi yükseliyor. Fıkdanından lûtfen teellüm buyurulan heykel-i tebcil, asıl bu levhadır: Hiçbir âbide-i müstakbele bu kadar bülend bir kaide üstünde ahz-ı mevki edemez. Irk ve lisanım namına efendimize arz-ı minnetdârî eder ve sâye-i sahâbet-i maâlî-penâhîlerinin âlem-i ilm ü edebimize pek çok seneler hüsn-nisâr olması duasını an-samîmü'l-kalb tekrar ederim. Ol babda ve kâtube-i umûr ü ahvâl-de emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Abd-i memlûkleri Süleyman Nazif

10

Nişantaşı, 21 Şubat 1922

Muhibb-i kadîm ve müstedi'im nur-ı aynım³⁵,

Dünyada hiç bir mektubunuz ve hiç bir mektub -bu gün yed-i tahasürüme vâsıl olan- 14 Kânun-ı sâni 1922 tarihli tahatturnâme-i vefakârâneniz kadar beni mütehassis ve müteessir etmemişdir. Pek çok hatırat-ı muazzezenin pür-hayat medfeni olan Musul'un menâzır ve eyyâmı birer birer yâdıma ve gözlerimin önüne geldi. Sizi okurken oralarda dolaşıyorum zannettim. Menba-ı dümûmu çoktan kurumuş olmakla beraber, bilmem nasıl oldu ki gözlerim tutuştu ve yaşardı.

Ben şimdi her ümidi kırılmış, hayatın her zevkine küskün, ümidin her cilvesiyle müteellimâne istihza eden meftur ve makhur bir ihtiyarım. Az zamanda künfeyekün olan vatanımın enkaz-ı mâtemini ben şimdi ruhumda taşıyorum. Basra'dan, Sana'dan İškodra'ya kadar her yerin toprağını hayatıma gömdüm. Ben artık bir mezar-ı seyyârım. Ölünceye kadar ölmüş vatanımı diyar diyar, sokak sokak dolaştıracam.

Musulunuzun... hayır, oradaki hisse-i temellükümden ve hisse-i memlûkiyetimden bir zerre feda edemem... Musulumuzun toprakları hangi ellere geçerse geçsin, ruhu bende ve benim ruhumun içindedir. Ruhun lâ-yemut olduğuna daima iman ettim. Toprak olan cesetlerimizden bile Halık mütemâdiyen imâl-i hayat ederken kendisine koşan ruhlarımızı mı mahv u tebâh edecek?.. Böyle bir fikri, hatta zayıf bir şüphe halinde bile kâle ve

³⁵ Musul'da bulunan Davud Yusufânî'ye yazılmıştır.

kaleme almak değil, düşünmekten bile istiâze ederim. Musul'un bir hafîdi benim İstanbul'da veya başka yerde sabah-ı haşre kadar intizar edecek mezarımı elbette bir gün taltif; benim bir hafidim Musul'daki hatırâtımı elbette bir gün tavaf edecek. O taltif ve tavafı bu dakikada iyânen görüyorum, gözlerim müebbeden kapandıktan sonra da görecek ve daima görecektir. Sizin dininiz, lisanınız ne olursa olsun, benim vatanda kardeşim, tarihte kardeşimsiniz. İkimiz de bilmem kaç asrın tarihini kefen etmiş babaların hicran-zede evladınız... İkimiz de ilk gıda-yı hayatı Dicle'nin memelerinden emdik.

Devam edemeyeceğim. Mâtemimi tehyic etmekle bana fenalık ettiniz Davud Yûsufanî.

22 Şubat

Tahmil ettiğiniz azamet ve ulviyetin bâr-ı eltâfı altında son Malta macerası ezilecek kadar küçük bir şeydir. Gecenin birinde gittim, günün birinde geldim. Zannettiğiniz kadar büyük olsaydım, gidemeyecek hâl ü kudrette bulunurdum. Tarihe altın mürekkeple değil, benim nâme-i âmâlime midâd-ı nisyan ile yazılmağa değer bir vaka. Şu iki kelime ile hem icmâl, hem tafsil olunabilir: Kaza ve kader.

Yazılarımı dikkatle takib etmen de bir lütf-ı munzam. Görünmek için değil, unutmak... kendimi, hâli, istikbali ve hususiyle maziyi unutmak için yazıyorum. Fakat zalim mazi her yerde karşıma çıkıyor.

Mektubunuzda dostlardan hiç bahsetmiyorsunuz. Patrik Efendi ne halde?.. Mehmed Ali Fazıl Efendi nerede?.. Biraderiniz ne yapıyor?.. Emin Efendi ne oldu?.. Doktor Hayyat'ın Irak Sıhhiye Nezaretî'ne tayin edilmiş olduğunu Malta'ya gelebilmiş olan gazetelerin birinden öğrenmiştim. Efendi, Bey, Paşa, Ağa ünvanları başka elkâba kalbolundu mu?.. İşte beni düşündüren zevat ve eşya.

Ahşap köprü ağır otomobil ve kamyonların sıkletine uzun müddet tahammül edemez. Ben taş ve demirden bir köprü tasavvur etmiş ve mühendisleri de Bağdad'tan davet etmişim. Harb-i Umumî her tasavvuru

dünya ile birlikte herc ü merc etti. (Hamam-ı alfil) hakkında da bir takım âmâl ü teşebbüsât var idi. Yani Avrupa kaplıcaları şeklinde imâr edilecekti. O da kaldı. İnşallah şimdi yapılır. Belediye için Londra'ya sipariş ve bedeli irsal edilmiş olan nehir römorkörü de inşaallah unutulmamıştır. Eski Debbağhane yeri ne oldu?.. (Ninoy) caddesinin nehir tarafındaki medhali kurbünde evkâfa ait olan dükkanların belediyece nakden veya tahvilen istimlâki hakkında o vakit Evkaf Nezareti'nden me'zuniyet istihsal etmiştim. Bilmem ne oldu?.. (Mizab) köprüsü ikmâl edildi mi?.. Turuk ve meâbir inşaatına ümid ederim ki başlansın. Ah şu mel'un Harb-i Umumî!..

Gözlerinizi muhabbet ve tahassürle öperim azizim.

Muhlis-i daimî: Süleyman Nazif

11

Nişantaşı, 7 Şubat 1923

Azizim Efendim³⁶,

Şubat tarihli tezkirenizi dün gece geç vakit aldım. *İkdam ve Akşam* gazetelerinin emr-i müdâfaalarını deruhte buyurmuş olmanız beni fazla müteessir etmedi. Hatta bir cihetten memnun oldum. Kemâlâtınız bence müsellemdir. Dostluğunuz gibi muhâsımlığınız da bir adamı müftehir edebilir. Eğer ben hıyânet-i vataniyyede bulunmuş isem ve buna vicdan-ı şahsî gerçekten kani' ise size muvaffakiyet temenni ederim. Vatanımı bir hâinden ve beni benden kurtarmış olursunuz. Aksi takdirde hakkın mu'ni Cenab-ı Hak olsun.

Buradaki (vicdan-ı şahsî) tabirinden maksadım, hasbe'l-vazife icabât ve evamirine ittiba olunacak bir (vicdan-ı meslekî) bulunduğunu bildiğimi ve tasdik ettiğimi ifham etmektir. Meselâ, insanlara pek ziyade hayırhâh ve müşfik bir kumandanın, gayr-ı muhâripler, kadın, çocuklarla meskûn bir kasabayı, ilcâ-yı vazife ile topa tutturması vicdan-ı meslekînin icabâtından add ve afv olunur.

Vicdan-ı meslekînin bütün ilminiz, talâkâtınız, mahâretinizle bana

³⁶ Mektubun üstünde "Muhâmî Haydar Rifat Bey'e" ibaresi yazılıdır.

hücum ederken, vicdan-ı şahsînzinde bir zerre-i teellüm mahsûs olursa sizin delâletinizle ber-dâr olacağım dakikada bile size teşekkür ve bu vicdanı tebcil edeceğim Haydar Rifat Bey.

12

Nişantaşı, 21 Şubat 1923

Efendim³⁷,

İkinci tezkire-i aliyyelerini almakla mübâhîf oldum. Gerek Ali Ekrem Beyefendi gerek daha evvel tavassut-ı hayr-hahânedede bulunmak istemiş olan Mahmud Sadık Beyefendi bendenizce hatırları muhterem, emirleri ve arzuları muta' ağabeylerimden olduklarından kendiliklerinden vâki' olan bir müracaât-ı dostâneyi redd ile kalplerini rencide etmemek için asgarî metâlibi dermiyan etmiştim. Cenab Şehabeddin Beyefendi'yi henüz görmedimse de re'yime iştirak ederler ümid-i kavîsindeyim. Ali Ekrem Bey tezkiresini bana göstermemişti. Muhteviyâtını ve benim şerâitimi ne yolda tedvin ve tebliğ etmiş olduğunu bilmiyorum.

Siyak-ı iş'âr-ı âlîlerine nazaran mes'elenin sulhen değil hükmen halledilmesi icab etmektedir. Her türlü avâkıbını kable'l-ikame der-pîş ettiğim dâvânın neticesine kemâl-i itminan ile intizar edebilirim. Herkesin her meşru ve muhik davasında muvaffak olmasına an-samîmü'l-kalb dua ederim efendim.

13

Nişantaşı 4 Teşrin-i evvel 1923

Rauf Beyefendi³⁸,

Bu satırları iki ay mukaddem yazacaktım. Seyahatinizin temâdisi bu teehhüre sebep oldu. Ankara'ya avdet buyurulduğunu haber almamakla be-

³⁷ Mahkemesiyle alakalı olan bu mektubun muhatabı belirtilmemiş. Tarih ve mevzu yakınlığına bakarak Avukat Haydar Rifat Bey'e yazıldığı söylenebilirse de kesin değildir.

³⁸ Açık olmamakla birlikte (Hüseyin) Rauf Orbay olduğu anlaşılıyor.

raber, yine yazıyorum. Daha ziyade tehhür ederse, korkarım ki maruzâ-tımın hükmünü ıskat edecek bir nevi mürur-ı zaman hasıl olur.

Beyefendi, meveddet-i kadîme ister avdet etsin, ister lâkayd-ı nisyanınızla benim hürmetkâr sükûtum arasında ömürlerimizin sonuna kadar medfun kalsın, mertliğinizin son tecellilerinden birini tebcil etmeği vicdanıma vazife addederim. O mertliğiniz ki bir kere de Ankara bidâyet mahkemesinde tezahür ve teyyüd etmeden evvel bile, bana hiçbir şüphe ve tereddüt hissini vermemiştir. Bu sözümün hakikatına Cenab-ı Hakk'ı işhad edebilirim.

Ankara ve İstanbul bidâyet mahkemeleriyle halkımız, elyevm heyet-i vekilenin başında bulunan Ali Fethi Bey³⁹ nâmında birinin de bazı ifâdâtını sizin hakkımdaki şahâdetinizi bir günde dinledi. Şimdiye kadar hiçbir pırlanta bu kadar uygun bir fonun, yani bu kadar koyu bir ziftin üstüne yerleştirilmemiştir. Sizin şahâdetiniz altında yer bulan Ali Fethi Bey'in ifâdâtı bundan fazla bir kıymeti ve ehemmiyeti ve mâhiyâtı hâiz olamaz.

Ali Fethi Bey benim Ali Kemal Bey ile olan münasebet ve muhabere-min Malta'da ikaz-ı nefret etmiş olduğunu söylüyor. Hayat-ı tahririyyesinde pek çok muhti iken kendisine Nureddin Paşa tarafından bi-gayr-ı hakkın velâ-istihkakın şahadet pâyesi tevcih edilmiş ve bu sayede hatiatını kendi kanıyla temizlemiş olan Ali Kemal ile filhakika eski bir münasebetim vardı. Ve bu muârefe-i meş'ûme ta 1304 sene-i rumiyesinde⁴⁰ teessüs etmişti. Ali Kemal o tarihte Türk gençlerinin en kıymetlisi ve en hamiyetlisi addolunurdu.

1304 tarihinde tanıdığım Ali Kemal'in *Peyam* gazetesini mütâreke akabinde neşreden matbaada, elyevm heyet-i vekilenin başında bulunan Ali Fethi Bey'i ben 1335 [1919] senesinde bi'd-defaat gördüm. Ali Kemal, Mihran ile birleşmeden *Peyam* gazetesini (Bâbîâli) kurbündeki (Minber) matbaasında neşrederdi. Herkes bilir ki Ali Fethi Bey, Harb-i Umumî'nin son aylarında Batum'a icra ettiği bir seyahati ve İstanbul'a avdeti müteakip onbeşbin lira sarf ile (Minber) matbaasını tesis etti. Belki hâlâ yed-i temellükündedir. Ali Kemal'in kalemi en mühlik zehirlerini (Minber) matbaasının kurşunlarıyla aleme saçıyor ve Ali Fethi Bey'in vatanperverliği, hamiy-

³⁹ Ali Fethi Okyar.

⁴⁰ Milâdi 1888.

yeti, milliyet-perestliği bu hâle müsâade ve tahammül ediyordu. Çünkü Ali Fethi Bey'in kendi ticaret ve temettüü pek mukaddestir. Ve bunun huzur-ı akdesinde otuz beş sene evvel teessüs etmiş olan garaz ve ivazsız bir meveddet-i masûme pek nâ-pâk ve müstekreh kalır.

Matbaacı Mihran, matbaacı Ali Fethi'nin doğrudan doğruya makamına kaim oldu. O Ermeni ile bu (Türk!..) halef seleftirler.

Ali Fethi Bey'le hêm-ayâr bir mahlûktan daha bahs ile sükût edeceğim ki bu da *Yeni Gün* muharriri Yunus Nâdi Bey'dir. Bundan birkaç ay evvel aleyhimde imzasıyla bir sürü satır neşretmişti. Bu pek hamiyetli gazeteci, vaktiyle beni severmiş de Ali Kemal ile idâme-i münasebet ettiğim için bana buğz etmiş. Yunus Nâdi Bey'in muhabbetine vaktiyle hiç bir kıymet vermemiştım ki onun insilâbıyla şimdi müteessir olayım. Fakat bu zavallı adamın elimde kendi yazısı ve imzasıyla iki mektup vardır. Ve bu mektupları Yunus Nâdi'nin İstanbul'daki ihtifâ-gâhından bana getiren Kâzım Nâmi Bey'dir ki elyevm bër-hayat ve hafızasına Yunus Nâdi'den ziyade maliktir. Bu mektuplarda Yunus Nâdi o vakit Dâhiliye Nâzırı bulunan Ali Kemal Bey'den kendisi ve gazetesi için benden tavassut ve şefaât dileyiyordu. Ve hatta bir kere de Yunus Nâdi ihtifâ-gâhından çıktıktan sonra kendisini bizzat Bâbıâli'de ve Dahiliye Nazırı odasında Ali Kemal'e vicâhen tavsiyede bulundumsa da merhumun Yunus Nâdi'ye olan gayz ü garazı bana olan muhabbetinden daha kuvvetli çıktı. İkinci ihtifâ-gâhından da Feylesof Rıza Tevfik Bey'e Beyoğlu'ndaki Hürriyet ve İtilaf kulübünde müracaat ve onun vasıtasıyla Damad Ferid Paşa'ya dehalet ettiği herkesin hatırındadır. Ve ihtimal ki (Yunus Nâdi Bey) denilen adam da bunu unutmamıştır. Emin bir ihtifâ-gâhtan yeni bir düşmana tahrîren, şifâhen tekrar tekrar müracaat ve tezellül makdûh bir hareket olmuyor da pek eski bir âşinâyâ kasvetli bir menfâ ve zindandan mektup yazmak kabîh ve menfur bir hıyanet oluyor.

Fakat şu iki zavallının (Ali Fethi ve Yunus Nâdi Beylerin) gösterdikleri çehre bu âlemde bana bir hakikati keşfettirdi ki Frenklerin (Psikoloji) dedikleri (İlmü'n-nefs) kanunları arasına konulsa lâyıktır: Bazı kimselerde iki türlü mikyasa ahlakî varmış. Ve birisiyle kendi fi'l ü hareketlerini, diğeriyle başkalarının 'amâlîni ölçmek câiz ve mübah imiş.

Ah Rauf Bey!... İnsaniyet, namusu kepaze edenlerden ziyade namusuzluğu kepaze edenlerden utansın ve iğrensinsin!..

Bu münasebetle de sizi tekrar tebciî ederim.

Süleyman Nazif

Hâmiş - Bu arzam hususi ve mahrem değildir. Mahkemenin cereyanını ihlâl ve teşviş etmemek için şimdi sükût ediyorum. İleride bu mektubu o muhakemenin vesâikiyle birlikte aynen neşredeceğim.

Zâtîâlnizi sıkınamak için cevap yazmak gibi bir lâzime-i nezakete riâyet hususunda serbest bulunduruyorum. Mektubumu mükerrer taahhülle postaya tevdi edeceğimden ihtimal-i ziya' endişesi yoktur. Binaenaleyh cevap-nâmenize muntazır değilim efendim.

S. N.

14

Nişantaşı, 25 Teşrin-i sâni 1923

Aziz ve Necîb Üstadım⁴¹,

25 Teşrin-i sâni tarihli kerem-nâmeyi yine bu gün bâ-kemal-i ihtiram almakla mübahî oldum⁴². Lütf-ı tahatturunuz bu tilmiz-i nâçiziniz için in'âm ve sadakadır. Teşekkürümü arz ve iblağ edebilecek kuvvette elfâzımı

⁴¹ Samîpaşazâde Sezaî'ye yazılmış olan mektubun yukarısında: "Cevabın Sureti" ifadesi yer almaktadır.

⁴² Cevap olarak bu mektubun yazıldığı "kerem-nâme" şudur:

Vaniköyü, 25 Teşrin-i sâni 1923

Birader-i Muhteremim,

Burada posta olmadığından şimdi, beş dakikaya kadar İstanbul'a gidecek olan birisine tevdi etmek üzere şu kelimeleri yazıyorum. Bilmem yetiştirebilecek miyim! Beni düşünerek irsal buyurduğunuz *Sıhhi Sahifeler*'i alarak daima sıhhat-i edebiyatı te'yid eden âsârınızdan nâm-ı nâçiz ve mensîye de hayat veren makalenizi büyük bir memnuniyetle okudum. Hayattan hatırıma geldi. Ben büsbütün Samî Paşazâde olduğum için; zarfın üstündeki "Merhum Samîpaşazâde Sezaî" den korktumsa da

Her hüküm ki ber serem be-rânî Sehlest zi hîşten me-rânem

[Benim için, vereceğin her hükme katlanmak kolaydır. Yeter ki kendinden uzaklaştırma!]

dedim. Tebyiz etmekte olduğum "İclâl" namındaki bir küçük eseri nam-ı edibânelerine ithaf ettim.

Baki hürmet ve uhuvvet efendim.

Sezaî

ben ne kendi lehçe-i beyanımda, hatta ne de beşeriyetin kamus-ı elfâzında bulabilirim.

İclâl namındaki-ihhtimal ki hacmen küçük, fakat-mâhiyyeten pek büyük bir eseri nâm-ı kemterâneme lutfen ithaf buyurmakla bana muhallediyyetinizin bir köşesinde bir melaz ihşan buyurmuşsunuz. Bu da tıynet-i edebiyenizin necâbetidir.

"Merhum Sâmi Paşazâde" ünvanındaki noksanımı bu arzânın zarfıyla ikmal ve hatamı tashih edeceğim. Fakat Paşa merhumun nâmını müstehak bulunduğu rahmet-i İlâhiyye'den lafzen tecrid etmekle değil⁴³.

Üstadım Abdülhak Hâmid kardeşiniz kardeşim Celâl Münif şakirdinizle beraber çarşamba günü akşamı (28 Teşrin-i sâni) saat beşte kemterhânelerine gelmek inayetinde bulunacaklarını va'dettiler. Bir mugaddiyât-ı ruhaniyye âlemi teşkil ederek, güzel ve iyi olan herşeyi ve bu meyanda bittabî ve en evvel Sâmi Paşazâde Sezâî Bey'i yâd ü tebcil edeceğiz. Vapur-ı esaretin zincirini kırmak kabil olsaydı teşrif ü taltifinizi rica edecektim. Son vapur saat sekize kadarmış. Florinalı Nâzım Bey oğlumuz isterse sizi hem buraya, hem vapura lütf-ı Hak'la îsal eder. Hayâlî bir dakika dudaklarımdan gitmeyen ellerinizi hürmetle öperim. Bâki tazimât-ı kalbiyye ve ebediyye.

Bende Süleyman Nazif

15

Nişantaşı, 6 Haziran 1925

Beyefendi Hazretleri⁴⁴,

Ziya Paşa merhumun kendi elyazısıyla olan Divan'ı geçen gün zât-i âlfilerine tevdi edilirken gerek bu kitaba, gerek pederimin kitaplarına dair

⁴³ Zarfın üzerindeki bahsi geçen ifade şöyledir:

"Şehir Dâhili

Boğaziçi'nde Vaniköyü'nde Viyana sefir-i kebir-i esbakı devletlü Mahmud Nedim Paşa Hazretleri'nin sahil-hânelerinde şeref-mukîm, Merhum Sâmi Paşazâde, edîb-i ebed-zinde Sezâî Beyefendi Hazretleri'ne arzıdır."

⁴⁴ Mektubun başında "Müze Müdürü Halil Edhem Bey'e" yazılıdır. Başka yazılarında babasına ait kitapların Ayasofya kütüphanesinde olduğu kaydedildiğine göre söz konusu müze Ayasofya olmak gerektir.

bazı hususât hakkında bazı maruzâtta bulunmak isterdim. İsveç sefirinin vürûdu üzerine mükâlemeye devam-ı imkân kalmadı. Divan'ın, tarafımdan müze kütüphanesine tevdi edilmiş olduğunu hafîdi Samsun memleket tabibi Doktor Fahri Bey'e müdürîyyet-i aliyyenizin iş'âr etmesini rica etmiştim. Bu ricânın is'âf edilmemiş olduğuna emin olduğum için burada tekrar edilmesine mecburiyet hâsıl olmuştur.

Pederimin kitaplarına gelince; on seneye karib bir zamandan beri perişan bir halde bıraktırılan bu teberruâtın müze idaresince şu kadar lâkaydî ile telâkki edileceğini bilseydim, o yadigâr-ı pederi başka bir müesseseye tevdi ederdim. Ayrı bir dolap içinde hıfz ve merhumun resmi dolap üstüne vaz' edilmek şartıyla biz o kitapları vakf etmiştik. Müze idaresinin mütevâliyen ihtiyar ettiği masârıfa baliğın mâ belağ para yetiştirildiği sırada bir kütüphane dolabına muktazi ehemmiyetsiz bir meblağın tedarikinde izhâr-ı acz edimesi sezâ-vâr-ı hayret ü esefdir. Şart-ı vâkıf ifâ edilmediği surette mezkûr kitapların bir nüshası yed'imde mahfuz defter mûcibince iâde olunmasını taleb ederim. Daha kadirşinâs olan bir müesseseye, meselâ Ali Emîrî Efendi merhumun eser-i hayrı olan Millet Kütüphanesi'ne pederimin kendi hayatı kadar sevdiği kitaplarını tevdi edersem ruhu elbette daha ziyade mahzûz olur.

16

Nişantaşı, 22 Haziran 1925

Muhibb-i Mükerrerim Efendim,⁴⁵

Mertliğinize ve uluvv-i kalbinize vuku' bulan bir müracaatın mahrum-ı is'âf kalmıyacağına emin olmasaydım, sizi bu varak-pâremle tasdi' etmezdim.

Mahkeme-i aliyyenizden sâdır olan karar üzerine, Velid Ebüzziya Bey'le Fevzi Lütfi ve Sadri Edhem Beyler bugün mahfuzen Diyarbekir'e sevk olundular. Günahları varsa cezalarını bittabi çekerler. Yok da masum iseler, mahkeme-i celilenin hakkı ihkak edeceğinde hiç kimsenin şüphesi yoktur. Bendeniz zat-ı âlînize onların ne aleyhinde, ne lehinde birşey izhar

⁴⁵ Mektubun başında: "Diyarbekir'de İstiklâl Mahkemesi Azâ-yı Kiramından Kozan Mebus-ı Muhteremî Ali Sâib Beyefendi Hazretlerine " ifadesi yer almaktadır.

edeceğim. Ricam başka ve insanî bir noktaya aittir: Velid Ebüzziya Bey'in kendisinden sinnen büyük, li-ebeveyn iki biraderi veremde irtihal ettiler. Kendi de bu maraz-ı bî-emanâ pek müstaid ve belki musahhardır. Hak ve adlin tezâhürüne, yani haklarında müsbet veya menfî bir hüküm sudûr edinceye kadar şu üç bîçârenin havadâr ve Diyarbekir'in hararet-i bî-emanâna karşı mümkün mertebe masun mahalde tevkif ettirilmesi ve bir de oraca yemek ve çamaşır yıkatmak mesâili garibü'd-diyar olanlarca külfetli bulunduğundan, oğlum Said bendeleri lütfen celp ve bu mektubum irâe ile, bu babda kendisinin iştigal ve hanesinden sabah akşam yemek irsal etmesinin irade buyrulması münasip görülürse diriğ-ı inayet buyurulmamasını rica ederim.

(Üç bî-çâre) dedim. Victor Hugo der ki: Hapishaneler, hastahane, hâkimler hekim olmalı; bir cürme maraz nazarıyla bakılarak mücrim, marîz gibi tedavi edilmelidir. Ne Velid Ebüzziya, ne Fevzi Lutfî ve Sadri Edhem Beyler bu neticeyi bilselerdi harf-i vâhid yazmazlardı. Hukuk-ı içtimâiyye vü insaniyyeleri mahkemenizin adaletine mevdû'dur. Hiç bir kimseye söz düşmez. Bendeniz uzvî ve hayatî olan bir hakkı sahâbet buyurmanızı istid'â ediyorum. Lâyezâl olan hürmeti bu vesileyle de teyid ve tekrar ederim efendim.

17

Nişantaşı, 28 Temmuz 1925

Büyük ve Keremkâr Muhibb-i Ekremim Hazretleri⁴⁶,

Kayıtsızlığın ve nisyanın şîâr ittihaz edildiği bir zamanda, bendenize karşı izhar buyurulan âsâr-ı alâka ve tahassüs, hergün biraz daha uzaklaşmak istediğim benî-nev'ime beni irca ve takrib edebilecek bir muhabbet-i âlîcenabânenin netice-i necîbesidir. Keremnâmenize bir hafta teehhürle cevap takdim ettiğimin sebebini arz edeyim:

Lisanımıza nakli irade buyurulan kitab, tercümeyle layık ve benim istitaât-ı selimem buna müsaid mi değil mi?.. İşte altı gün bu ciheti tedkik

⁴⁶ Fransız yazar Pierre Benoit'nın 1924'te *La châtelaine de Liban* adlı romanını Doktor Tefîk Rüştü Bey'in tavsiyesi üzerine tercüme ettiğini öğrendiğimiz eser *Lübnan Kasrının Sahibi* adıyla Matbaa-i Amire'de basılmıştır (1926).

ve teemmül ettim. (Lübnan Şatosunun Sahibesi) Türkler'in mukadderât-ı milliyesiyle uzaktan, yakından alâkadar bir eserdir. Tercüme edersem günahattan ziyade sevab işlemiş olacağımı zannediyorum. Kitabın mündericâtını tefehhüm ve ifham hususu da aczimi ürkütecek kadar mesâib-âlûd görünmedi. Tercümede mesleğim, mümkün olduğu kadar aynen ve harfiyyen nakletmektir. Öyle olmasaydı üçyüz elli sahifelik kitabı yirmi günde ve belki daha az bir müddet zarfında Türkçe'ye ihtida ettirirdim. Tercüme ile iştilgal eden mütercimlere hedef-i tenkid olmaktan ziyade, rehberlik etmek gurur-ı câhilânesi beni biraz uğraştıracak. Herhalde -ve irademi felce dûçâr edecek bir ârıza ve mânia olmadığı takdirde- iki aydan evvel tercüme-i itmam ve takdim edeceğimi arz eder ve ellerinizi hürmetle öperim beyim efendim hazretleri.

Müteşekkir-i kemteriniz⁴⁷

Süleyman Nazif

⁴⁷ Muhatapı açıklanmayan mektubun son kısmında "İrsâl buyurulan beşyüz lirayı alarak makbuzunu, getiren zâta tevdi etmişim efendimiz." notundan sonra: "Pierre Benoit'nın âsârından "Lübnan Şatosunun Sahibesi" adlı kitabın ilk iki sahifesini şu suretle tercüme ettim. Tarzı muhtac-ı tadil ise lütfen ihtar buyurulmasını rica ederim." denilerek örnek sayfalara yer verilmiştir.